

Klebelsberg Kuno - Ösztöndíj Kuratóriuma

Budapest

Kutatási beszámoló

Név: **Dr. Igaz Rita**

A kutatás témája: **18. századi bécsi magyar főúri paloták hatalmi reprezentáció szempontjából történő vizsgálata**

A kutatás helyszíne: Ausztria, Bécs

A kutatás időtartama: 2 hónap, 2021. szeptember-október

Kutatott gyűjtemények:

- Österreichische Nationalbibliothek (Kartensammlung, Sammlung von Handschriften und alten Drucken, Bildarchiv und Graphikensammlung)
- Wienbibliothek
- Bundesdenkmalamt (Fotoarchiv)

Gyakorlati észrevételek: A covid következtében kialakult idegi rendkívüli kutatási és tartózkodási körülmények miatt javaslatokat nem tennék, remélve, hogy jövőre már úgyszólván érvényüket veszítik.

A második török ostrom (1683) sikeres elhárítása utáni évtizedekben Bécs jelentőségének a csúcsára jutott, s a Habsburgok Európa egyik legjelentősebb uralkodócsaládjaként székvárosuknak is igyekeztek a lehető legpompásabb arculatot adni. A legkiválóbb művészek közreműködésével újabb és újabb szárnyakkal bővítették a Hofburgot, támogatták az ellenreformációs harcban szövetséges katolikus egyház építkezéseit, s jól jövedelmező állásokkal is ösztönözték birodalmuk uralkodóját, katolikus és tehetséges főnemesi családjainak a városban való megtelepedését. Ezeknek a főnemesi családoknak – köztük a magyaroknak is – építettként való fellépése nyomán, az Udvar és az Egyház által is foglalkoztatott olasz, illetve Itáliában iskolázódott osztrák mesterek közreműködésével ekkor alakult ki az új, reprezentatív palotatípus, mely építettként társadalmi jelentőségének megjelenítője és fokmérője lett, s melynek következtében Bécs nemcsak a birodalom, de Európa építőművészetének is az élvonalába került.

Ebből az érett barokk stílus által jellemzett korszakból 6 ma is álló, legalább részben magyar néven számon tartott városi palotát ismerünk, melyek előtörténete és utóélete is igen változatos, s melyek közül mindösszesen egy, az 1747 óta folyamatosan közigazgatási illetve diplomáciai funkciókat betöltő nagykövetségi épületünk maradt a tulajdonunkban.

1., Batthyány-Schönborn-palota, Renngasse 4.

Egy Johann Weickhardt von Sinzendorf gróftól 1698-ban vett épület helyén emeltette 1699 és 1706 között Batthyány Ádám(1662-1703) gróf törökverő hadvezér, horvát bán, belső titkos tanácsos Johann Bernhard Fischer von Erlach(1656-1723) Rómában tanult, nemesi rangra emelkedett császári főépítésszel. 1740-ben özvegye, Eleonora Strattmann grófnő eladta a palotát Friedrich Karl von Schönborn grófnak, Würzburg hercegérsekének.

2., Batthyány-palota, Bankgasse 2, Herrengasse 19, Schenkenstrasse 2.

Három, egyenként is több részből összetevődött épületből keletkezett palota. Az egyik részt a Schenkenstrasse felőli épületek alkották, a másikat a mai Bankgasse 2-nek megfelelő telken állók (ennek dokumentumai sajnos elvesztek, vagy lappanganak). Ezek 1718-ban vásárlás útján jutottak Batthyány Ádám gróf özvegye, Eleonora Strattmann(1672-1741) grófnő tulajdonába, aki 1720-ban a Johann Bernhard Fischer von Erlach stílusához igazodó Christian Alexander Oedtl(1654-1731) építésszel elsősorban a Bankgasse-i homlokzaton látványos egységesítő munkálatokat végeztetett. A főhomlokzatával a Herrengasse felé forduló harmadik palotarészt Wolfgang Andreas Orsini-Rosenberg gróf építtette 1692 és 1697 között, majd 1716-ban kibővítette a Bankgasse felé, mely épületkomplexumot 1766-ban Eleonora grófnő fia, az immár hercegi rangra emelkedett Batthyány Károly József császári tábornagy, horvát bán szerezte meg. A palota az 1920-as évekig maradt a család tulajdonában.

3., Erdődy-Fürstenberg-palota, Himmelpfortgasse 13.

A területen álló házat 1625-ben vásárolta meg Rákóczi Pál báró, amit Erzsébet lányára, Erdődy grófnőre hagyott, s inentől kezdve az Erdődy családban öröklődött tovább. 1720-ban monyorókereki Erdődy György(1674-1759) grófnak, a Magyar Királyi Kamara elnökének a tulajdonába került. A mai palotát ő emeltette 1720 és 1724 között ismeretlen, valószínűleg Johann Bernhard Fischer von Erlach köréhez tartozó építésszel. Az épületet 1773-ban Joachim Egon von Fürstenberg gróf vásárolta meg.

4., Esterházy-palota, Wallnerstrasse 4.

A mai, több utcára néző palota 14 elődépület helyén emelkedik, melyek a 17. század elejétől fokozatosan, különböző módokon kerültek az Esterházyak tulajdonába. Az épület magját képező Wallnerstrasse-i palotarészt 1687 és 1695 között I. Pál(1635-1713) herceg, nádor építtette ismeretlen olasz mesterrel (Francesco Martinelli? Giovanni Pietro Tencala?), majd utódai folyamatosan bővítették, átépítették. A palotát az utolsó herceg, az 1989-ben elhunyt V. Pál halála után adták el az örökösök.

5., Pálffy-palota, Josefsplatz 6.

1573-ban Rudolf Khuen-Bélássy Lambach bárója, II. Miksa császár főlovász mestere szerezte meg a területen álló épületet, s két szomszédos ház ismeretlen mester általi hozzáépítésével saját igényeihez igazította. Khuen halála után feleségére, Pálffy Mária Magdolna bárónőre szállt a palota, s ettől kezdve a 2. világháború végéig(?) a Pálffyak később hercegi rangra emelkedett ágának a tulajdonában maradt.

6., Egykori Magyar Udvari Kancellária, ma a Magyar Köztársaság Nagykövetsége, Bankgasse 4-6.

A mai Bankgasse 6. szám alatti területen lévő 4 épületet 1689 és 1692 között vásárolta meg Theodor Heinrich Althet Strattman(1637-1693) gróf, udvari kancellár, aki 1692-1693-ban Johann Bernhard Fischer von Erlach-al(1656-1723) itt építtette fel városi rezidenciáját. Örökösei 1728-ban Leopold von Windisch-Grätz(1686-1746) grófnak adták el a palotát, melyet ennek halála után Nádasdy Lipót gróf, kancellár(1746-1758) vásárolt meg a magyar vármegyék és szabad királyi városok által összeadott adományokból a korábban bérelt helyiségekben működő Magyar Udvari Kancellária számára. Az 1747 és 1749 között az új funkciónak megfelelően átalakított épületet 1766-1767-ben Esterházy Ferenc gróf, kancellár(1762-1785) hivatali ideje alatt Nicolaus Pacassi(1716-1790) császári főépítész tervei szerint ismét átépítették, s gazdag belső díszítéssel látták el. 1783-ban, az Erdélyi és a Magyar Udvari Kancellária egyesítése után a Bankgasse 4. szám alatti 1676-ban épült Trautson-házat is megvették, s a két épület homlokzatát Franz Anton Hillebrandt(1719-1797) udvari főépítésszel egységesítették. Ezóta az utolsó nagy, arculatot meghatározó beavatkozás óta a palota sok kisebb-nagyobb átalakítást ért meg, s a 2. világháborúban komoly károkat is szenvedett, de a helyreállítás és a restaurálás következtében máig sikerült megőriznie reprezentatív belső tereinek a magyar történelem és művészettörténet szempontjából felbecsülhetetlen értékű, - bár ismét komoly restaurálásra szoruló – dekorációját és berendezését.

Ezeknek a palotáknak a dokumentálásánál és reprezentációs értékük meghatározásánál kiemelt fontosságú a város szövetében való elhelyezkedésük, méretük, homlokzatuk kialakítása, helységi típusaikról és ezek egymáshoz való viszonyáról (is) felvilágosítással szolgáló alaprajzi elrendezésük, belső dekorációjuk és berendezésük minősége és gazdagsága, s a bennük rendezett társadalmi események jelentősége. Nagy befolyással bír ezen kívül az építető személye, családjának hatalmi beágyazottsága, illetve a közreműködő művészek, elsősorban az építész kvalifikáltsága és stílusirányultsága, valamint komoly hatást gyakorol az épületek kortársak általi megítélése, képi vagy írott formában történő megörökítése és terjesztése is.

Feldolgozásukra a német Georg Dehio(1850-1932) művészettörténész professzor által kidolgozott **műemléki topográfiai módszer** a legmegfelelőbb, mely tudományos alap kutatásnak minősül és több határdiszciplina számára is forrásul szolgál. Ez a Közép-Európában – így Magyarországon és Ausztriában is – máig alkalmazott eljárás történeti kontextusba helyezve, helyrajzi rendben, azonos szemléletmóddal és szerkezetben dolgozza fel egy adott terület épített örökségének teljes körét. Alapkövetelménye, hogy a feldolgozás a bibliográfiai és levéltári, írott és képi források lehető legnagyobb teljességének a figyelembevételével, terepbejáráson, az adatok és leírások helyszíni ellenőrzésén alapuljon, s az adott pillanatban fennálló állapotokat a lehető leghívebben tükrözze. Amennyiben léteznek, úgy az épületekhez szervesen kapcsolódó művészeti értéket képviselő ingóságokat és egyéb tartozékokat is számba veszi. Témám esetében a módszer némi szűkítéssel, s ugyanakkor jelentős bővítéssel alkalmazandó: csak a magyar paloták képezik a feldolgozás alapját, viszont a városban való megtelepedésre és a telkek/épületek megszerzésének módjára nagyobb hangsúlyt helyezek, s főleg, a palotákhoz köthető történeti, politikai és kulturális eseményeket is számba veszem.

A számomra új, a magyar művészettörténet tudomány szempontjából pedig eddig feltáratlan téma feldolgozásába kezdve először a barokk kori Bécs várostörténetét, városfejlődését tárgyaló szakirodalmakban tájékozódtam, s az ennek értelmezését a leglátványosabb, leginformatívabb módon elősegítő várostérképeket, madártávlati ábrázolásokat tekintettem át a magyar palotákról nyerhető ismeretek szempontjából. Ezek közül a legfontosabbak a következők:

- **Folbert van Alten Allen** holland festő: Vogelschauansicht der Stadt Wien vor der Zweiten Türkenbelagerung, 1683, rézbe metszette Joseph Mulder Amszterdamban 1686-ban (a város barokk stílusú kiépülése előtti állapotot rögzíti)

- **Daniel Suttinger** német térképész, hadmérnök: Wienn in Oesterreich auff Ihro Keyserliche Mayest. Allergnedigste Befehlung in Grundt gelegt Und in gegenwärtigen Riß verfertigt Durch Daniel Suttinger 1683/84, rézbe metszette C. Weifel (a belváros színezett tollrajza, a házak alaprajzán feltűnteti a tulajdonosokat, és színnel jelzi társadalmi réteghez tartozásukat is, komoly eligazodási segítséget jelent a későbbi magyar paloták kialakulásához)
- **Leander Anguissola** olasz származású térképész, hadmérnök-**Johann Jakob Marinoni** osztrák csillagász, udvari matematikus:Grundrißplan von Wien und seinen Vorstädten mit den Linienwall, 1704, ismeretlen metsző (a város falakon kívüli területei jelzik a továbbfejlődési lehetőségeket is)
- **Werner Arnold von Steinhausen** osztrák katonai erődépítő mérnök: Grundrißplan von Wien, 1710, ismeretlen metsző (pontosan jelzi a telekhatárokat, s jól kivehetőek rajta az újonnan emelt épületek, köztük a már meglévő magyar paloták tömbjei is)
- **Josef Anton Nagel** osztrák udvari matematikus: Grund-Riss der Kay. König. Residenz-Stadt Wien, auf allerhöchsten Befehlaufgenommen, Wien, 1770. rézbe metszette Georg Baumgartner (Mária Terézia és II. József megbízásából készült, a korszak legpontosabb, a város egészére kiterjedő térképe)
- **Joseph Daniel von Huber** osztrák katonai térképész: Die Kays.- Koenigl. Haupt- und Residenz-Stadt Wien,(Innere Stadt), wie sie im Jahre 1785 unter der Regierung Joseph II. steht, 1785, ismeretlen metsző (a topográfia valamennyi követelményének megfelelő, tökéletesen pontos és látványos madártávlatból történő megjelenítése a barokk korszakbeli fejlődés végére kialakult városról, kiemelkedően fontos történeti, építészeti és urbanisztikai forrás, amelyen a magyar paloták is mind szerepelnek)
- **Hieronymus Benedicti**: Grundriß der Haupt- und Residenzstadt Wien mit ihren Vorstädten nach den neuen Hausnummern, Wien, 1797. színezett rézmetszet (teljes pontossággal jeleníti meg az 1795-ben újraszámozott házakat).

Szekunder irodalom pl.

-Wilhelm Kisch: Die alten Straßen und Plätze Wien's und ihre historisch interessanten Häuser I-III., Wien, 1883-1895.

-Karl August Schimmer: Ausführliche Häuserchronik der inneren Stadt Wien, Wien, 1849.

-Karl August Schimmer: Schema aller in Wien befindlichen Häuser, Wien, 1833.

-Franz de Ponty: Verzeichniß der in der Kaiserl. Königl. Haupt- und Residenzstadt Wien, sammt dazu gehörigen Vorstädten, und Gründen, befindlichen numerierten Häusern..., Wien 1779.

-Elisabeth Perco-Mossig: Verzeichniß der Wiener Palais und ihrer Besitzer, Wien, 1964.

alapján kezdtem anyagot gyűjteni az építési telkek megszerzésére vonatkozólag, ami a feldolgozás legproblematisabb és legidőigényesebb részének ígérkezik. Hatalmas, szerteágazó, a legkülönbözőbb helyeken szétszóródott hiányos iratanyagból kell megpróbálni rekonstruálni a telkek/épületek tulajdonviszonyait, s a néha hihetetlen gyors egymásutánban történő változásokat, amit a szakirodalomban eddig megjelent egymásnak gyakran ellentmondó adatok csak tovább bonyolítanak. Az eligazodást nehezíti az is, hogy a házakat az 1770-ben történt első beszámolás óta még háromszor, – 1795-ben, 1822-ben és 1863-ban – újrászámolták, s közben az utcaneveket is többször megváltoztatták.

Az épületek leírásánál csupán a homlokzatok feltérképezéséig jutottam, mert bár néhányukba sikerült röviden bejutnom, ez csupán a feladat nagyságának a felmérésére volt elegendő. A covid a kutatásban engem csak ezen a – bár nagyon fontos – területen gátolt.

Elkezdtem az anyaggyűjtést az építető főurakra és a legtöbb épületünkkel kapcsolatba hozható Johann Bernhard Fischer von Erlach építészre vonatkozóan is. Az építetők közül elsősorban az Esterházyakkal kapcsolatban jutottam előre, míg Fischer von Erlach esetében palotáinknak az oeuvre-jében való elhelyezésére tettem kísérletet.

Fischer azonban nemcsak építési mivoltában fontos a számunkra, hanem reprezentatív épületeket – köztük a mi palotáinkat is – megörökítő rajzolóként is. Fiával, a szintén építész Joseph Emanuel Fischer von Erlach-al(1693-1742) számos forrásértékű ábrázolást készített, melyeket neves mesterek rézbe metszettek, s kötetekbe rendezve kiadtak. A legfontosabbak ezek közül:

- **„Anfang einiger Vorstellungen der Vornehmsten Gebäude so wohl innerhalb der Stadt als in den Vorstädten von Wien...”,** Wien, 1719. Rajzolták: id. és ifj. Fischer von Erlach, rézbe metszette Salomon Kleiner. 9.

lap: Strattmann-palota, a mai nagykövetségünk magépülete, 11. lap: Batthyány-palota, Renngasse 4.

- **„Prospecte und Abriße einiger Gebäude von Wien...”**, Wien, 1719. Rajzolta Joseph Emanuel Fischer von Erlach, rézbe metszette Johann Adam von Delsenbach. 11. lap: Batthyány-palota, Renngasse 4.(némileg más beállításban)

Palotáink közül több a kor legnevesebb vedutakészítő rézmetszőjének, a német Salomon Kleinernek(1700-1761) egyenként 33 épületet szintén topográfiai hűséggel megjelenítő 4 kötetes művében is feltűnik:

- **„Vera et accurata delineatio...”**, Augsburg, 1724-1737. II. kötet 23. lap: Batthyány-palota, Renngasse 4., III. kötet 21. lap: Strattmann-(ekkor már) Windischgraetz-palota, követségi épület, 27. lap: Batthyány-palota, Bankgasse 2., IV. kötet 9. lap: Esterházy-palota, Wallnerstraße 4.

Jelentőségüket és megítélésük egységességét az is ékesen bizonyítja, hogy a városról a 18. században leírásokat készítő különböző nemzetiségű, foglalkozású és világnézetű személyek szinte mind név szerint is megemlítik őket, elismeréssel szólva szépségükről. Ebből az irodalomból is végeztem egy merítést:

- Ignatio Reiffenstuell(osztrák jezsuita szerzetes): Vienna gloriosa, Wien, 1700.
- Casimir Freschot(francia történész): Relation von dem Königlichen Hofe zu Wien, Köln, 1705.
- Lady Mary Montague(angol arisztokrata író, diplomata feleség): Briefe aus Wien, 1716/17.
- Antonio Bormastino(olasz származású nyelvtanár): Historische Beschreibung von der Kayserlichen Residentz Stadt Wienn und Ihren Vorstädten, Wien, 1719.
- Johann Basilius Küchelbecker(német topográfus): Allerneueste Nachricht vom Römisch Käyserl. Hofe Nebst einer ausführlichen historischen Beschreibung der Kayserlichen Residenz Stadt Wien und der umliegenden Oerter, Theils aus den Geschichten, theils aus eigener Erfahrungen zusammengetragen und mit saubern Kupfern ans Licht gegeben, Hannover, 1730.
- Matthias Fuhrmann(osztrák teológus, történész):Historische Beschreibung und kurz gefaßte Nachricht von der Residenzstadt Wien und ihren Vorstädten, Wien, 1766-70.

A munkának ebben az első fázisában idáig jutottam a szakirodalom olvasásban, az anyaggyűjtésben és a forrásfeltárásban. Eredményként könyvelem el ezen kívül, hogy látva az anyagot, kialakítottam magamnak a feldolgozásban legtöbb eredményt ígérő munkamódszert, s főleg, hogy világossá vált számomra, a feltárásban nem szorítkozhatom csupán a 18. századi épületekre, hanem a teljesség igényére törekedve a főuraink által a 19. században épített/átépített/birtokolt palotákat is számba kell vennem, s nem szabad figyelmen kívül hagynom az időközben különböző okokból sajnálatos módon elpusztult magyar épített emlékeket sem.

A kutatást a következő években mindenképp folytatni szeretném. Célkitűzésem a magyar főúri építészet e speciális, kiemelkedő színvonalú emlékcsoportjának a ledokumentálása, s egy nagyobb lélegzetű publikációban a hazai közönség elé tárása. Nem elhanyagolható eredményként egy olyan publikáció is megszülethetne, melyben bemutatnánk, milyen léptékben és színvonalon vettek részt a magyar főurak a császárváros korabeli kiépítésében, s a megmaradt emlékek mennyiben járulnak hozzá ma is a város vonzó megjelenéséhez.

Köszönöm a Kuratóriumnak a számomra megítélt kutatási lehetőséget.

Budapest, 2021. november 29.

Dr. Igaz Rita